

УДК 373.21

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ
ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Лапшина С.В.

Харківський гуманітарно-педагогічний інститут

Стаття присвячена аналізу стану екологічного виховання дітей дошкільного віку. В ній показано теоретичні основи екологічного виховання дошкільників, дається обґрунтування екологічного виховання як невід'ємної частини освітньо-виховного процесу в дошкільному закладі, доводиться необхідність координації дій усіх суміжних ланок освіти і виховання підростаючого покоління для вирішення завдань екологічного виховання дітей у дошкільних освітніх закладах.

Ключові слова: екологічне виховання, екологічне мислення, екологічна культура, екологічна свідомість, культура почуттів, екологія особистості, здоров'я дітей, охорона природи, народні природознавчі традиції.

Статья посвящена анализу состояния экологического воспитания детей дошкольного возраста. В ней показано теоретические основы экологического воспитания дошкольников, дано обоснование экологического воспитания как неотъемлемой части образовательно-воспитательного процесса в дошкольном учреждении, обосновывается необходимость координации действий всех совместных звеньев образования и воспитания подрастающего поколения для решения задач экологического воспитания в дошкольных образовательных учреждениях.

Ключевые слова: экологическое воспитание, экологическое мышление, экологическая культура, экологическое сознание, культура чувств, экология личности, здоровье детей, охрана природы, народные естествознающие традиции.

The article deals with analysis of state of ecological education of pre-school children. Theoretical principles of ecological education of pre-school children are being shown; ecological education as infeasible part of educational process in kindergarten is being proved; necessity to co-ordinate work of all joint links of education and upbringing of rising generation for solving problems of ecological education in kindergartens is being proved.

Key words: ecological education, ecological mentation, ecological culture, ecological conscience, culture of feelings, ecology of personality, children's health, preservation of nature, folk natural-science traditions.

Сучасна система освіти і виховання в Україні перебуває в процесі переходу (а подекуди вже й перейшла) на нову парадигму виховання, в центрі якої стоїть особистість дитини у всіх її взаємозв'язках і опосередкуваннях; в основі виховання лежить орієнтація на загальнолюдські моральні цінності.

Сучасні цінності – актуальна ідеологічна, ідейна проблема, проблема формування світогляду, що виступає інтегративною основою діяльності як окремого індивіда, так і будь-якої малої чи великої соціальної групи, колективу, нації, зрештою, всього людства. Це, звичайно, проблема загальнолюдської значущості, бо процес державотворення в Україні висуває на передній план такі спільні для всіх ідеологічні цінності, як патріотизм і громадянськість та їх відображення у свідомості, світогляді, поведінці.

«Чи не найболючішими проблемами на сьогодні є проблема життя, існування індивіда в природному, біологічному, фізіологічному значенні, тобто питання розвитку, співіснування природи, біосфери та індивіда суспільства. В педагогічному сенсі – це цінності здорового способу життя, що базуються на екологічних імперативах і стають частиною внутрішнього світу людини» [12, с. 4].

На початку 21 століття молодь вступає не лише у світ прогресу науки, техніки та інших людських досягнень, а й у світ негативних наслідків цього прогресу: забруднення атмосфери, деградація земель, демографічний вибух тощо. Отже, світ навколо нас уже не може самоочишуватися, йому необхідна допомога. На всій земній кулі вже

немає жодної екологічно чистої держави. З 1992 року вся територія України вважається зоною екологічного лиха. Загибло багато рік, Чорне та Азовське моря нині на межі природної катастрофи. Запаси чорнозему та гумусу значно зменшились. Екологічні проблеми можна перелічувати нескінченно. Однак мало тільки говорити, треба діяти, володіючи певною інформацією. Молодь нашої країни, на жаль, недостатньо опікується розв'язанням екологічних проблем, тому що не озброєна необхідними знаннями.

Майбутнє планети значною мірою залежить від того, що молодь знатиме про навколишнє середовище і чи буде вона з повагою ставитися до природи, відчувати себе її часткою.

Тож варто закладати міцний фундамент дитячої любові до навколишнього середовища, і тоді це почуття неодмінно розвиватиметься.

Завдання дбайливого ставлення до природи означені в Конституції України. Основний закон проголошує: «Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоди природі» [6, с. 38].

Велика увага надається цьому питанню в державних законодавчих актах, які стосуються освіти, зокрема дошкільної її ланки.

У Державній національній програмі «Освіта. Україна XXI століття» (1994) йдеться про те, що необхідно «формувати екологічну культуру людини в гармонії її відносин з природою» [4, с. 16].

Закон України «Про дошкільну освіту» (1998) одним із завдань дошкільної освіти визначає «виховання морально-естетичного ставлення до навколишнього світу, явищ живої і неживої природи» [5, с. 3].

У концепції дошкільного виховання в Україні (1993) зазначено, що «природа рідного краю є основою матеріальної і духовної культури народу... Дитяче чутливе сприймання природи як живого організму, зустріч з її таємницями, прагнення досягнути їх породжує любов до природи, екологічне світобачення» [7, с. 6].

Визначає зміст знань дошкільників з різних сфер людської життєдіяльності Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (1999); зокрема в ньому зазначені загальні підходи до формування особистості через сферу життєдіяльності в природі. «Природа є екологічне спрямування, виховання різнобічної і гармонійної особистості, орієнтованої на відтворення екологічної культури суспільства, комплексний підхід,

що передбачає розвиток чуттєвої сфери, засвоєння певного кола знань та оволодіння практичними вміннями» [2, с. 6].

Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (2008) розкриває шляхи реалізації завдань екологічного виховання та освіти дітей дошкільного віку.

Метою статті є узагальнення теоретичних основ екологічного виховання дошкільників та обґрунтування необхідності екологічного виховання як невід'ємної частини освітньо-виховного процесу в дошкільному закладі.

На сучасному етапі взаємозв'язок людини та навколишнього середовища розглядається не лише як природничо-історична та біологічна, але й філософська, політична, соціальна і педагогічна проблема. Для її розв'язання необхідна координація дій усіх суміжних ланок освіти і виховання підростаючого покоління, в тому числі дошкільного закладу і сім'ї, дошкільного і загальноосвітнього навчального закладу. У цьому аспекті найбільш дослідженими є умови, які забезпечують єдність дій усіх суміжних ланок освіти та виховання (сім'я – дитячий садок – школа) (Л.К. Венгер, Д.Б. Ельконін, О.В. Запорожець, В.К. Котирло, Г.М. Леушина, Г.О. Люблинська, М.М. Подд'яков, О.В. Проскура та ін.) [8, с. 10].

Великого значення у дослідженні особливостей природоохоронного виховання дітей дошкільного віку надавали вчені В.Г. Грецова, Г.В. Земцова, М.Н. Кондратьєва, З.П. Плохій, Н.В. Лисенко, Г.С. Марочко, Н.М. Кот та інші.

Так З.П. Плохій розглядає екологічне виховання дошкільників на матеріалі ознайомлення їх із тваринним світом [11, с. 2], В.Г. Грецова трактує надбання знань про природу як фактор позитивного до неї ставлення [13, с. 5], В.Н. Лисенко розроблені практичні рекомендації щодо екологічного виховання дошкільників [8, с. 1-44], Н.М. Кот доведена необхідність спільної роботи дошкільного закладу і родини з екологічного виховання. [13, с. 6].

У результаті аналізу досліджень з екологічного виховання дітей дошкільного віку ми з'ясували, що в основному вони спрямовані на інтелектуальний розвиток дитини і меншою мірою торкаються її емоційно-моральної сфери, тоді як ефективність екологічного ви-

ховання завдячує тісному зв'язку інтелектуального та емоційного (О.М. Захлебний, І.Д. Зверев). Крім того, суттєвим недоліком організації екологічного виховання є утилітарний підхід до ролі природи в житті людини, недооцінювання її естетичного значення, нечітке формування у дітей уявлень про взаємозв'язок її окремих компонентів (емоційного, інтелектуального, дієвого), а також про позитивний і негативний вплив людини на природу.

На сьогодні в екологічному вихованні дітей, як ніколи раніше, виникла необхідність зміни етичних парадигм. Дитина може добре засвоїти і навіть усвідомити, що так робити недобре, але це ще зовсім не означає, що вона не чинитиме зла. Розуміти завжди легше, ніж діяти. Отже, у мотиваційно-психологічному вихованні необхідно наголосити на любові до світу, до людей, до краси природи, акцентувати увагу на правді й доброті, самоцінності людського та будь-якого іншого життя, а не лише на проблемах руйнування довкілля.

Необхідними передумовами нової системи освіти, крім екологічних, природних, є соціальні, економічні, культурні, психологічні та психофізіологічні передумови.

Соціальні передумови – це виховання людини, здатної жити в соціальних умовах, які постійно змінюються, здатної адекватно сприймати навколишній світ як цілісний комплекс, де стверджуються загальнолюдські цінності. Виникнення нового типу виробничих відносин і нової групи виробництва складають *економічні передумови*. Важливість екологічної системи освіти – це *культурні передумови*. *Психологічні передумови* полягають у формуванні цілісної людської свідомості й багатовимірності мислення. *Психофізіологічними передумовами* нової системи екологічної освіти є необхідність розвитку сприйняття й переробки інформації.

У підґрунтя екологічної освіти необхідно закласти життєву потребу дотримуватися законів природи, розуміти й беззаперечно сприймати вимоги та обмеження, які визначаються ними в усіх сферах життєдіяльності людини, метою якої є здоровий спосіб життя, що потребує вироблення морально-етичних принципів [10, с. 4-5]

До морально-етичних принципів екологічної освіти слід віднести принципи гармонії, любові, золотой середини, оптимізму.

Принцип гармонії має проявлятися на всіх рівнях буття: духу, душі, тіла. Екологічна освіта має відповідати цьому принципові. Мається на увазі, що вихователь і вчитель більше, ніж батьки, є взірцем для наслідування. А наслідування – прямий шлях до підсвідомості, де закладаються вроджені задатки особистості. Вихователеві слід постійно пам'ятати, що впливати на інших можна лише через себе. Розкриваючи дошкільнятам світ природи, знайомлячи їх із потребами довкілля, педагог може відкрити й зміцнити в кожній дитині такі високі моральні якості, як правдивість, доброту, любов, терпіння, милосердя, ініціативу, мужність, турботу, чуйність.

Найважливіше завдання вихователя – навчити дитину любити життя, природу, людей, себе, активно пізнавати світ, у який вона прийшла.

Принцип оптимізму в екологічній освіті виявляється через пріоритет позитивних ідей, фактів і дій у процесі розв'язання проблем довкілля, а також через усвідомлення кожною особистістю необхідності збереження природного середовища й своєї реальної активної участі в ньому.

В екологічній освіті будь-які крайнощі у виборі ідеології, у змісті та стратегії навчання можуть зашкодити. Саме тут має місце принцип золотой середини, який допомагає розвивати дитину духовно, морально й інтелектуально, не принижуючи її індивідуальності.

Сучасна екологічна освіта зазнала істотних якісних змін: вже є розуміння того, що недосить володіти певним обсягом екологічних знань. Усі освітні види діяльності в дошкільному закладі мають бути екологічно-зорієнтовані й спрямовані на розвиток інтелектуальної та духовної сфери особистості. Саме це дає змогу підготувати дітей до системного, наукового сприйняття світу та наявних у ньому екологічних проблем, а також до потреби його пізнання й активних природоохоронних дій.

Виходячи з цього, можна визначити екологічну освіту як систему послідовного безперервного формування екологічної культури дитини. Це здійснюється через соціалізацію особистості у процесі навчання, виховання, самоосвіти, набуття життєвого досвіду. Виховання в дитини поваги та любові до себе самої, до людей, до світу природи

розпочинається з родини та дошкільного закладу. Саме з дошкільного віку слід залучати до спільної з дорослими екологічно доцільної діяльності. У дітей починає пробуджуватись інтерес і любов до природи, до пізнання її через різні об'єкти та явища. Завдяки розвиткові емоційно-чуттєвої сфери конкретні об'єкти з природного оточення мають стати для дитини суб'єктами спілкування. Поступово у неї формується цілісний, емоційно-позитивний ідеальний образ довкілля як основи духовного зв'язку зі світом природи.

Не менш важливим значенням в екологічній освіті дошкільнят є формування мотиваційних основ екологічної свідомості, яка є головним змістом екологічної освіти. Екологічні знання мають стати засобами, які входять у практичну діяльність і відповідно її мотивують.

В екологічному вихованні дітей дошкільного віку важливу роль відіграє формування культури почуттів. Завдяки емоційному відчуттю довкілля дитина може природно сприймати явища та об'єкти, виявляти свої почуття. Дитина повинна прагнути передавати свої почуття від спілкування з природним оточенням засобами мистецтва, художнього слова. У цьому допомагають комплексні заняття щодо ознайомлення з природою (розвиток мовленнєвого спілкування та природа, зображувальна діяльність та природа). Тоді основою знань про морально-етичні норми та правила є становлення формування екологічної культури, що робить їх основним регулятором поведінки дитини. Лише система внутрішніх відносин стає основою особистості і виникає лише у світі культури. Екологічне виховання – це екологія особистості, свідомості, душі, культури.

В екологічній освіті важливо розкрити значення природи як частини культури, як універсальної цінності, оскільки допомагає виявляти ціннісне ставлення до власної домівки, до планети Земля взагалі і до найближчого довкілля, зокрема до явищ духовної культури – казок, пісень, народних ігор, звичаїв, народних природознавчих традицій. З метою вдосконалення екологічного виховання як дошкільнят, так і молодших школярів слід брати до уваги виховний досвід української нації, пов'язаний з природою, звичаї нашого народу, норми поведінки у природі, що склалися історично й передавалися з покоління до

покоління засобами народного календаря, усної народної творчості, через обряди, свята тощо.

Таким чином, основними завданнями екологічної освіти дошкільнят мають стати: розвиток естетичного відчуття світу природи; суб'єктивізація стосунків з ними; засвоєння елементів екологічної культури (історія, державність, народна медицина свого краю); розвиток уявлень про взаємозв'язки у природі; формування постійної потреби у зміцненні й збереженні власного здоров'я та здоров'я інших людей; засвоєння перлин народної мудрості про дбайливе ставлення до природного оточення; виховання справжньої любові до природи, бажання піклуватися про рослини і тварини, різко негативне ставлення до їх знищення; стимулювання допитливості і зацікавлення у пізнанні природи; формування навичок культурної поведінки у довкіллі [9, с. 5].

Екологічна освіта та виховання наймолодших громадян України мають започаткувати безперервну екологічну освіту соціально-екологічного змісту, що полягає у навчанні дитини принципів життя в новому столітті в новій цивілізації.

Безперервна екологічна освіта і виховання дітей забезпечить гарантоване збереження генетичного фонду нації та оздоровлення дітей у сучасних екологічних обставинах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України; наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. – К.: Світич, 2008. – 430 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К., 1998. – 47с.
3. Виховання дошкільника в праці / Авт. кол. за ред. З.Н. Борисової – К., 1997. – 112 с.
4. Державна національна програма «Освіта. Україна XXI століття. – К., 1994. – 61 с.
5. Закон України «Про дошкільну освіту» // Дошкільне виховання. –1998. – № 9. – С. 3-7.
6. Конституція України. – К.: УВА, 1996. – 115 с.
7. Концепція дошкільного виховання в Україні (проект). –К.: Освіта, 1993. – 6 с.
8. Лисенко Н.В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку: Навчальний посібник. – Львів: Світ, 1994. – 144 с.